

Srž stvari

FILOZOFIJA PRIMENJENA NA 21. VEK

E. K. Grejling

Prevela

Sandra Nešović

Laguna

Naslov originala

A. C. Grayling

THE HEART OF THINGS

Applying Philosophy to the 21st Century

Copyright © A. C. Grayling 2005

First published in Great Britain in 2005 By Weidenfeld & Nicolson

Translation Copyright © 2009 za srpsko izdanje, LAGUNA

„Dovoljan je samo jedan okret da se nađemo u srcu stvari.“

Robert Brauning, *Pored vatre*

Ostala prevedena dela E. K. Grejlinga:

Smisao stvari
Šta je dobro?

SADRŽAJ

Predgovor 11

Uvod 13

Lične teme

Sreća 19

Dobar život 25

Bogatstvo 29

Kvalitet života. 32

Maniri 35

Čitanje 37

Stavovi 41

Ponos 44

Lični interes. 47

Preci 50

Udržavanje. 53

Samoća 56

Romantika. 58

Ljubav 61

Žudnja	63
Brak	65
Monogamija	68
Prijateljstvo	73
Neverstvo	78
Prevara.	80
Rastanak.	83
Golotinja	86
Užitak	89
Ugled.	91
Ludilo	93
Kukavičluk	95
Opšte teme	
Razum	99
Mišljenje	102
Prevenција i lečenje	105
Popustljivost	108
Cena siromaštva	111
Znanje	114
Carstvo	118
Evropa	120
Ograde.	124
Informacije	127
Gospodin Din i Jov.	130
Šizma	133
Sveta mesta i nečuvene svade	137
Vaskrsenje.	140
Istraga	143

Demokratija.	145
Rasprava.	148
Govorništvo.	150
Razgovor	153
Zašto rat?	155
Pravedan rat.	160
Tirani	164
Moć	167
Herojstvo	170
Žrtvovanje.	173
Zločin	182
Porote	185
Smrtna kazna	187
Istorijske pouke.	191
Identitet	194
Masovne vrednosti	197

Ljudi

Platon	203
Aristotel	208
Lukrecije.	213
Ciceron	218
Seneka	223
Marko Aurelije	227
Eloiza i Abelar	232
Emerson.	237
<i>Idiot</i> Dostojevskog	240
Jung	246
Bernard Vilijams	249

Edvard Said 254

Ideje

Umetnost, društvo i civilizacija 261

Alergije i *Zeitgeist* 272

Kancelarijski boks 276

Avgust iz Meroe 279

Kriza mišljenja 281

Jednostavnost 286

Šta dalje? 289

Zaključne misli

Upotreba filozofije 295

Raselova *Istorija zapadne filozofije* 300

PREDGOVOR

Ovi eseji su se prvi put pojavili u časopisima *Tajms*, *Literari rivju*, *Gardijan*, *Fajnenšel tajms*, *Dabliner*, *Indipendent on san-dej*, *Nju stejtsmen*, *Pingvin onlajn*, a skoro svi eseji o pojedinačnim misliocima pojavili su se u obliku predgovora *Folio sosajeti* izdanjima njihovih dela. Zahvalan sam svim tim publikacijama na pruženoj prilici da svoje misli rasprostem na njihovim stranicama, kao i urednicima *Tajmsovog* nedeljnog pregleda, *Dablinera* i *Folio sosajetija* za dopuštenje da ih ponovo objavim u ovoj knjizi. Takođe, od srca zahvaljujem Ketrin Klark, Naomi Gulder i Alanu Samsonu.

UVOD

Mudrom čoveku mig okom govori više nego klimanje glavom, kaže jedna stara poslovice. Jedno od mogućih značenja te izreke jeste da prijemčivom umu nagoveštaj govori isto koliko i potvrda – ako ne i više. Kažem „ako ne i više“, jer nešto što izaziva misao a ne preopterećuje je, uslovljava ili zatrpava bespotrebnim detaljima, u sebi nosi neku vrstu preporuke – zato što spomenutoj misli dopušta da se razvije u nešto što odlikuje samog mislioca.

Zbornik koji sledi u duhu je takvih potvrda i naznaka. Potrebna je takoreći nesvakidašnja vera, a nju imam, kako bih poverovao da će oni ljudi koji čitaju i razmišljaju odlučiti da o stvarima sude slobodoumno i verodostojno. Deo zasluga takvih ljudi leži u tome što se oni uključuju u razgovor – s drugim ljudima i sami sa sobom, s knjigama koje čitaju i s idejama kojima se bave – i upravo taj razgovor vodi dobru. Eseji u zborniku koji sledi predstavljaju jedan doprinos takvim razgovorima – oni su tu da podstaknu razgovor a ne akademsku raspravu – i većinom se sastoje od kraćih zapisa koji za cilj imaju, isključivo, da podstaknu i skrenu pažnju na nešto.

Skoro svi priželjkuju ispunjen život koji obiluje zadovoljstvom i uspesima, i zavređuje poštovanje ljudi čije poštovanje

vredi imati. Takav život daje vrednost iskustvima osobe koja ga proživljava, kao i svetu koji tu osobu okružuje. Dodavanje vrednosti stvarima podrazumeva donošenje ispravnih odluka. Da bi se donela ispravna odluka, neophodno je biti obavешten i promišljen. A da bi se obe ove stvari postigle, čovek mora da čita, istražuje, raspravlja i razmatra.

Jedan od najboljih načina da čovek nešto podari svetu jeste da sam bude zadovoljan i ispunjen – kraće rečeno: srećan. Biti srećan, u bilo kom smislu, je dobro. Međutim, čudesno srećnim sticajem okolnosti za nas nije moguće da budemo istinski zadovoljni ako ne prepoznamo zadovoljstvo i kod ljudi koji nas okružuju, jer urođeni osećaj saučesništva nas usmerava tako da tuđa sreća delimično postaje i naša. Ta činjenica je, istovremeno, logična posledica druge činjenice koja nas određuje kao suštinski (neoborivo, sudbinski) društvena bića. To znači da dobar život svakog pojedinca mora biti u znatnoj meri povezan s naporima zajednice da ostvari jedno dobro društvo – društvo u kom pojedinačni dobri životi mogu da cvetaju.

Ne smemo dopustiti da nas zanese pomisao da je sve ovo samo jedno obično, sladunjavo preterivanje. Sve što je potrebno jeste da zamislite kako vaše susede pogađaju rakete, kako ih obaraju rafali mašinki, da ih zamislite bez hrane ili pijaće vode, okružene stvarnom opasnošću, leševima i decom koja plaču; a zatim tu sliku suprotstavite prizoru sunčanog dana u mirnom gradu, s pozorištima i knjižarama, školama i umetničkim galerijama, gde je stanovnicima dostupno sve što unapređuje i obogaćuje njihove živote. Nastavite... zaista osetite razliku.

Istinsko poimanje razlike postaje moguće tek dugim iskustvom, ali je takođe ostvarivo učešćem u razgovorima o vrlinama. Ponavljam, eseji koji slede, neobavezno grupisani po tema razmišljanja – o ličnom životu, o javnom životu, o izvesnim misliocima i pojedinim idejama – ponuđeni su kao doprinos ovakvim razgovorima. Oni kličaju iz prilika da se komentariše i reaguje, razmatra i procenjuje – a njihovom tvorcu je sve to

omogućila profesija. Sve je učinjeno skromno i od srca, kako i nalaže forma kratkog eseja – jer taj oblik ne može da stremi ni prema čemu konačnom, osim da ponudi opaske s određene tačke gledišta.

Svi mislioci o kojima pišem u trećem odeljku ovog zbornika, na izvestan način su doprineli razgovorima o dobrom životu. Oni nisu prosto tehnički činoci, samodovoljni akademici koji ne haju za odgovornost koju im je nametnula mogućnost da čitaju i misle, već su to ljudi povezani sa svojim sunarodnicima i njihovim vremenom, što je vrlo zdravo za samu misao, jer donosi prilog pravog sadržaja. Mnogi od ovih eseja nastali su kao predgovori delima tih velikih mislilaca, a ostaje nada da će i dalje tome služiti.

Ovo je četvrti u nizu zbornika eseja, a svi su posvećeni razgovorima o položaju čoveka i o dobru, bilo iz lične ili opšte perspektive – mada su te dve perspektive, ionako, usko povezane. Nijedno od ovih izdanja ne zahteva prethodno čitanje ostalih, ali one večne teme nisu izuzete ni iz jednog od njih. Čitaoci će prepoznati osnovnu nit koja ih povezuje; to je stav, nastao iz uverenja da sve ono najbolje iz uma i srca čoveka može da pomogne prevagu dobra, kao i nada da će upravo tako i biti.

Lične teme

SREĆA

Sreća je jedino ograničenje života.

SANTAJANA

Kako se dostiže sreća? Rasprava o tom pitanju vekovima je bila u domenu filozofa i sveštenika. U nešto skorije vreme, ista tema je, paradoksalno, postala jedan od kamena temeljaca ženskih časopisa. Ali oni su se više bavili tvrdnjama a manje razmatranjem, pa su podnaslovi reklama u njima nosili skrivenu poruku: „Sreća pripada mršavima i onima koji novac troše na kupovine“.

Potom su anketari počeli da istražuju koliki se procenat populacije zaista oseća srećno, koliko njih je zadovoljno, a koliko bi ljudi svoj kvalitet života ocenili najvišom ocenom, i obrnuto. Projekat *Pregled svetskih vrednosti*, koji je otpočet 1995. godine, povremeno pravi međunarodna poređenja stepena zadovoljstva: poslednji izveštaj pokazao je da najzadovoljniji ljudi žive u Zapadnoj Evropi i obe Amerike, dok najnezadovoljniji žive u Istočnoj Evropi.

U poslednje vreme, ova vrsta informacija sve više je počela da privlači pažnju političara i političkih savetnika; istovremeno su „studije o sreći“ postale ozbiljan poduhvat, čak i na uglednim univerzitetima. (Bilo je neizbežno da se društvene nauke najzad pozabave i ovim pitanjem.) Sada postoje i profesori studija o sreći, instituti kvalitetnog življenja, a povrh svega, osvanuo je i akademski časopis *Žurnal studija o sreći*.

Ta skorašnja navala statističkih informacija o tome šta usrećuje, a šta unesrećuje ljude, kreće se u opsegu od zaslepljujuće očiglednog – deca u američkim školama manje su srećna u školi nego na raspustu, kad su sama nego u društvu prijatelja; preko novootkrivenih zanimljivosti – uzlazni grafikon prihoda u zemljama Zapada od 1950. godine praćen je ravnom crtom koja označava nivo zadovoljstva, dokazujući da više novca ne donosi ujedno i više sreće; pa sve do iznenađujućeg – najsrećniji narodi na svetu jesu Nigerijci i Meksikanci. (Ali to i ne predstavlja tako veliko iznenađenje: obe ove zemlje su dom izuzetno sujevnih kultura obavijenih oko narodnog oblika hrišćanstva koji je upio urođeničke elemente politeizma i animizma. Njihova „kucni u drvo“ religija ide rame uz rame s nedostatkom moralne nesigurnosti, zahvaljujući uverenju da je spas svakome dostupan. Takva kombinacija je prihvatljiva samo za one koji nisu kritički nastrojani.)

Kulturni kontrasti nalaze se u žiži tog preteranog mnoštva činjenica o sreći. Razmotrimo razliku između Japana i Sjedinjenih Država. U Japanu, životno zadovoljstvo dostiže se ostvarivanjem porodičnih i društvenih očekivanja, održavanjem samodiscipline, kao i prijateljskim stavom i spremnošću za saradnju. U Sjedinjenim Državama ono se postiže pronalaženjem sopstvenog izraza, osećajem sopstvene vrednosti, kao i materijalnim uspehom.

Ukoliko je išta zaista začuđujuće u okviru rezultata tih bes-krajnih upitnika u velikom broju zemalja, onda je to podatak da se stara izreka o onespokojavajućem karakteru materijalnih želja ipak pokazuje istinitom. Ljudi koji se isključivo opterećuju svojim приходima i statusom nose u sebi veći stepen nezadovoljstva, podložniji su bolestima, depresiji i stresu, za razliku od onih koji u manjoj meri stavljaju akcenat na takve stvari – tako barem kažu ankete. Izvor problema počiva u uvredljivosti poređenja: ukoliko se pojedinac oseti kao slabija strana poređenja

(u smislu prihoda, utiska i položaja) u okviru neke ciljne grupe, on će biti nesrećan.

Jedan od puteva ka sreći, u skladu s tim, jeste da prestanemo da virimo preko susedove ograde. To ne znači pomirenje s tim da čovek ne može da stremi ka nečemu većem ili da napreduje, nego da treba da se poredi isključivo sam sa sobom.

Iste studije takođe ukazuju na to da dva ključna faktora životnog zadovoljstva jesu osećaj kontrole nad sopstvenim životom i osećaj da smo vrednovani na osnovu onoga što radimo. Ovi su faktori nezavisni od zarade i položaja. Oni nagoveštavaju da bi cilj društva trebalo da se zasniva na obezbeđivanju demokratije, zaposlenja i sigurnosti na poslu, umesto da silom podstiče ljude na veću produktivnost, posredstvom uporednih tabela i kriterijuma, zasnovanih na učinku, koji određuju visinu plate i poziciju. Stvaranje podsticajnog nezadovoljstva kao vučne sile u ljudskim životima ne samo da podriiva sreću, nego ujedno predstavlja i recept za društvenu nestabilnost, pre svega zbog nejednakosti koju izaziva. Nejednakost, društveni nemir, nizak nivo subjektivnog zadovoljstva – ostavljajući po strani pitanje da li je starija kokoška ili jaje, uzajamnost uticaja je istrajna i nimalo neobična.

Problem s metodologijom u društvenim naukama (koliko god da je istraživanje pažljivo i mudro osmišljeno) jeste u tome što ona otkriva uzajamne odnose pre nego uzroke. Društveni nemiri mogu izazvati ili biti izazvani ličnim nezadovoljstvom; uz primedbu da nijedna od ponuđenih mogućnosti ne isključuje drugu prebacivanjem odgovornosti. A na ovom borilištu, čoveku su potrebna uzročno-posledična objašnjenja.

„Srećan život“, napisao je Seneka pre dva milenijuma, „podrazumeva život koji je u skladu sa sopstvenom prirodom.“ On je bio predstavnik stoičke filozofije, a prema njihovom učenju najbolji je život ljudi koji su se sami izgradili, koji su mudrost skupili iz iskustva, koji su postojani u svojim postupcima, uvek učtivi i puni razumevanja prema drugima. „Biti

hrabar, energičan, sposoban za čvrste odluke i biti prijemčiv za dobre stvari u životu, a ne robovati im – to je recept za sreću“, kazao je Seneka. U savetu koji on nudi nema mnogo mesta za bogatstvo ili status, a nimalo za proizvodne ciljeve i društvene tabele. Izgleda da stara mudrost i rezultati modernih upitnika, na kraju krajeva, ipak imaju dosta toga zajedničkog.

Imajući to u vidu, možda bi bilo pametno da sve te anketa-re, savetnike i profesore društvenih nauka zanemarimo, kako bismo iznova razmotrili pitanje sreće onako kako nam nalaže Seneka – s filozofske tačke gledišta.

Svi žele da budu srećni; to je krajnji cilj svih ljudi izuzev nekolicine čudaka među kojima, bizarno, postoje jedna ili dve osobe koje stalno žude za nesrećom. Ali bez obzira na to što većina tragača za srećom ima sopstvene ideje o tome šta ona za njih znači, oni takođe naslućuju da je tajna „prave“ sreće zapravo neuhvatljiva, zbog čega se, iz mnoštva ustaljenih nadrilekova za sreću, promalja ledeni prst nezadovoljstva i strepnje.

Prva lekcija sreće kaže da je najsigurniji način za spoznaju osećanja nezadovoljstva – uverenje da se sreća može direktno pronaći. Stoji činjenica da je sreća epifenomen – to jest, nešto što se javlja kao sporedni proizvod drugih stvari, a to samo i može biti. Ona dolazi nesvesno i posredno; ona nije niti ikada može biti direktna meta. Ona je nalik svetlosnoj tački u mračnoj prostoriji koja postaje nevidljiva ukoliko gledamo pravo u nju, a ponovo se ukazuje čim pogled upravimo u bilo kom drugom pravcu.

Važno je napomenuti da je to sporedan proizvod upravo onih aktivnosti koje su vredne same po sebi, koje ulivaju osećaj zadovoljstva i dostignuća dok ih činimo, stvarajući u čoveku osećanje blagostanja i dobročinstva. Uživanje u slobodnom vremenu, prijateljstvu, lepim stvarima i mestima, uspehu – sve su to neporecivi činioци sreće. Dok sve to ima, čovek možda nije ni svestan da je srećan: spoznaja o tome može doći kasnije, ali

još jedna činjenica o sreći ističe da je ona često u našem posedu, a da je mi pri tom ne prepoznamo.

Filozofi iz antičkog doba smatrali su da uprkos tome što je očigledno da (skoro) svi žude za srećom, mnogo je manje očigledno od čega se u suštini sreća sastoji, te je stoga nužno bliže analizirati taj pojam, ne bismo li ga bolje razumeli. Aristotel ga je opisao kao činioца života koji vrednuje razum i praktičnu mudrost. Epikur je rekao da je to plod skromnosti i ćutljivo-sti. Stoici su tvrdili da je to mir uma koji proističe iz samosavladavanja i filozofskog prihvatanja nametnutih i neizbežnih spoljašnjih poteškoća u životu, kao što su bolest, patnja, poraz i smrt. Svi su se oni složili da je sreća pratilac introspektivnog života suzdržavanja i umerenosti, a on se opet zasniva na pravom stavu prema životu; ili, kako je Antoan de Sent Egziperi mnogo kasnije objasnio, za nas se životna vrednost ne nalazi u spoljašnjim okolnostima već u načinu na koji se mi s njima suočavamo.

Neke od najpoznatijih religija dale su sasvim drugačiju predstavu o sreći, rekavši da iako nije izvesno da ćemo je pronaći u ovoj našoj dolini suza, ona će sigurno posmrtno pronaći one koji se drže pravog puta. I zato, sreća je stanje dostižno u nekoj drugoj vremenskoj i prostornoj ravni, a ne ovde (u značenju: ljudskog života) gde je telo ranjivo a zlo posvuda vreba – osim ako se dobrobit zagrobnog života, makar u izvesnoj meri, ne obezbedi upornim uvežbavanjem bezgrešnosti i samoodricanja. Ovde postoji i psihološki uvid u temu: potpuni vernik bilo koje religije pronaći će mnogo sreće u takvom stanju stvari, s obzirom na to da samoodricanje deluje oslobađajuće. Međutim, to ujedno pretpostavlja odbacivanje, a ne prihvatanje, mnogo čega u ljudskom bitisanju, čime se upravo potcrtava razlika u odnosu na humanizam.

Humanizam, sa svojim korenima u klasiци, a plodovima u renesansi i učenju prosvetiteljstva, kaže da je samostalnost osnova dobrog življenja. Pojedinaц koji živi po zakonima koje

je sam izabrao i sebi nametnuo, a koji se poklapaju s njegovim osećanjem dužnosti prema čovečanstvu i svom okruženju, ceneći vrednost znanja, umetnosti i prirode, ima najviše izgleda da pronađe sreću, zato što pri tom mora da uloži napor koji podrazumeva mudrost življenja, posredstvom težnje ka ranije spomenutom blagostanju i dobročinstvu. Svrha takvog života je postizanje ciljeva vrednih truda – sreća nagrađuje i sam trud traganja za postignućem, bez obzira na to da li je ono ostvareno ili ne.

DOBAR ŽIVOT

*Nijedan čovek ne gubi nijedan život
osim onog koji upravo živi.*

MARKO AURELIJE

Filozofi antičke Grčke, pre Sokratovog doba, svoju su izuzetnu ljubopitljivost posvećivali nizanju teorija o prirodi i poreklu sveta. Sokrat je skrenuo pažnju s tih nagađanja na pitanje: „Koji je najbolji način života?“. Njegovo pitanje je razotkrilo nešto suštinski novo u istoriji zapadne civilizacije. Da bismo ovo bolje razumeli, dovoljno je da se prisetime Eshilove trilogije o Orestu. Oresta progone Furije zbog toga što je ubio svoju majku iz osвете, jer je ona ubila njegovog oca Agamemnona. On se obraća boginji Atini za pomoć, a ona saziva porotu sačinjenu od atinskih građana da razreše slučaj. Orest biva oslobođen optužbi, što izaziva gnev Furija, koje prekorevaju Atinu: „Vi, mladi bogovi, oduzeli ste nam naše privilegije; mi smo tražile osvetu, a vi ste sazvali porotu koja ga je oslobodila.“ Atina odgovara: „Mi sada živimo u novom svetu i ne možemo više da se pozivamo na ratničke vrline oslanjajući se na moć ili pravo ili osvetu u ime pravde. U tom našem novom svetu, ljudi moraju da budu civilizovani i da probleme rešavaju saradnjom i slogom.“ Na taj način Eshil beleži presudan trenutak promene, prelazak s poštovanja ratničkih vrlina na one građanske. Sokratovo pitanje: „Kako bi trebalo da živimo?“, ključno je u toj promeni.